

HISTORIJA/ESTETIKA – ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici ovdje je prije svega viđeno kao posljedica historijski uvjetovanog procesa, ovisna o nizu kulturnih i društvenih čimbenika. Kanon se, dakle, iako sastavljen od estetski cjelovitih i nikada do kraja usustavljivih ostvarenja, ne promatra isključivo kao dovršen i zadan popis tih odabranih djela neporecive vrijednosti, već se pozornost zadržava na društvenim, političkim i etičkim učincima njihova odabira. Pri tome se književna periodika kao dominantan medij devetnaestog stoljeća, zbog sebi inherentnog načina proizvodnje i čuvanja kulturnog pamćenja, ispostavlja vjerodostojnim područjem za njegovo istraživanje. Tri nosiva poglavlja ove knjige, od kojih je središnje razvedeno u dodatna tri potpoglavlja, izdvajaju mehanizme oblikovanja nacionalnog kanona kroz hrvatsku književnu periodiku, usko povezane s procesom osamostaljivanja pripadajućeg književnog polja. Pri tome se upozorava kako upravo relativna autonomija književnosti unutar šireg društvenog sustava uvjetuje nastanak književnog kanona zasnovanog, ali ne i svodivog na umjetničku vrijednost pripadajućih djela.

U prvom poglavlju *Književni kanon: od evaluacije do nacije* istaknuti su i problematizirani epistemološki, sociološki i medijski aspekti procesa oblikovanja kanona. Naglasak je stavljen na neke teorijske postavke i pitanja koja je potaknula rasprava o kanonu: pitanja evaluacije književnog djela, ekstrinzične ili intrinzične vrijednosti djela, međuovisnosti koncepata nacionalne i svjetske

književnosti. Razmotren je istodobni učinak integracije i raslojavanja koji rad na autonomiji književnosti i stvaranju kanona ima na neku zajednicu, te je naglašena teorijska, povijesna i metodološka važnost časopisa u procesu oblikovanja nacionalnog književnog kanona kroz devetnaesto stoljeće. To uvjetno teorijski propedeutičko poglavlje, kasnije je, primjerice u pitanjima autorstva, klasika ili naravi komunikacije zadanog medija, nadopunjeno implikacijama koje su otvarala sljedeća poglavlja, a dio zaključaka, sukladno onima do kojih je doveo rad na tekstu, problematiziran ili nadopunjen.

Središnje poglavlje otvoreno je najšire shvaćenim strategijama oblikovanja kanona – i to strategijama koje nisu shvaćene kao niz postupaka kojima svjesno upravljaju pojedinci ili skupine, već prije kao ne do kraja usustavljiv skup promjena unutar samog književnog polja. To je polje proizvodnje, shvaćeno prema Bourdieu (1993: 74-111) kao “sustav objektivnih odnosa među ovim agensima i institucijama i kao poprište borbi za monopol moći nad posvećivanjem” autora i djela, odlučujuće i za objektivne odnose moći i za status pojedinaca. S druge strane, razumije se da bez aktivnog i promišljenog rada tih istih pojedinaca i skupina, bez njihovih polemika, sukoba i trvenja, kako je pokazano, bez obzira na konkretnu osobnu motivaciju, o književnom polju ili kanonu ne bi moglo biti ni riječi. Svojevrsnom historizacijom postupka stvaranja autonomije književnog polja, strategije rada na književnom kanonu promatrane su kroz proces zasnivanja područja (polja) u kojem se definiraju granice nadregionalnog (kasnije nacionalnog) prostora, ustanovljuju i standardna osnova i temelji književnog kanona. Upravo je u ovome nezamjenjiva uloga književne periodike kao medijatora tih složenih društvenih i kulturnih procesa. Kao novi medij, ona primarnu prvotnu usmenost usmjerava u prostor pismenosti, čime omogućuje prevladavanje regionalnih, obrazovnih i svjetonazorskih razlika. Tim je zasnivajućim strategijama otvoren prostor uspostavi estetskih kriterija, stvaranju pojma ukusa, sužavanju pojma književnosti na

lijepo pisanje i definiciji središnjeg pojma stvaratelja: autora. Sve navedeno podupire izgradnju književnosti kao institucije koja se, kako je već Vatroslav Jagić istaknuo, u široj društvenoj zajednici legitimira upravo svojom autonomijom: moći da sama propisuje kriterije vlastitih vrijednosti. Estetski su kriteriji, kao i sud ukusa koji ih utemeljuje, pritom iskazani kao općevažeci, a njihova univerzalnost pokreće cijeli niz diskriminativnih i utemeljujućih razlika bez kojih ne bi bio zamisliv ni onodobni književni kanon ni estetska književnost. Sud ukusa tako proizvodi opreke između estetskog i trivijalnog, ozbiljnog i zabavnog, visokog i niskog, opreke koje, pak, podupiru postojeću društvenu hijerarhiju i, kako je pokazano, uvjetuju slabu vertikalnu društvenu propusnost. Tim je distinkcijama determiniran status pojedinih književnih djela, kao i status pojedinih žanrova, u krajnjoj liniji i periodike.

Dinamika rada na kanonu vidljiva je u tretmanu svih instanci proizvodnje književne vrijednosti: autora, djela, ali i čitatelja. Među njima je, svakako, dominantna funkcija autora koja, kako je pokazano, nastaje kao proizvod najšire zasnovane “sekundarne djelatnosti” književne povijesti, teorije i poetike, usporednih čitanja, antologija, filoloških istraživanja, biografija i bibliografija. Uz autorstvo se u ovo vrijeme vezuju pojmovi imaginacije, originalnosti, kreativnosti i stila, a individualni se stvaratelj (genij) uspoređuje sa zamišljenim izvornim stvarateljem – pukom. Puk je smatran izvorom čistoće jezika od kojeg svaki umjetnik treba krenuti, ali se ne ograničavati njime jer ga, kako je isticano, valja, za pravu umjetnost, dalje kultivirati obrazovanjem – radom i učenjem.

Obrazovanje je u vremenu distingviranja estetskog od uporabnog i praktičnog, nužan uvjet ne samo stvaranja nego i razumijevanja djela. Zbog toga se, gubitkom samorazumljivosti i neposrednosti u recepciji, uspostavlja nužnost instance interpretatora – kritičara koji “nijemom” književnom tekstu daje adekvatno interpretacijsko uporište, “glas”. Iako je status kritike u velikoj mjeri zasjenjen statusom autora, ona iz te sjene upravlja

koncima, razdvaja ispravno od neispravnog, prihvatljivo od neprihvatljivo i uopće se definira kao instanca koja ima autoritet autoriziranja autora. Kritika je ovdje shvaćena u najširem značenju riječi, kao skup “povlaštenih” čitatelja, kritičara, povjesničara, znanstvenika, interpretatora i pedagoga koji svojim autoritetom posreduju i usmjeravaju tijekom kulturnog kapitala. Autonomizacija književnosti može se, možda najbolje, pratiti i u načinu funkcioniranja ove discipline koja se oblikuje tek s “otuđenjem” književnog iskustva, kako ga imenuje, primjerice Solar (1978: 135). Tako se hrvatska književna kritika, objavljivana u periodici devetnaestog stoljeća, na što upućuju središnja poglavlja knjige, usmjerava prema definiranju i legitimaciji evaluativnih kriterija koji počivaju na estetski zasnovanom sudu ukusa. Kroz nju se uvodi perspektiva književne povijesti viđene kao progresivni linearni slijed u kojem upravo kritički diskurs zaposjeda povlašteno mjesto mjerila duhovne zrelosti nacionalne književnosti. Kritika je ta koja, prema Vrazu, određuje pravac “duhovnomu imenito pako književnomu životu”. Njome se, uz to, zadržava perspektiva opće povijesti unutar koje se stanje nacionalne književnosti smatra mjerilom “duševnog napretka” cijelog naroda; zbog čega obrazovanje uopće, a književnost i kanon posebno, preuzimaju ulogu sekularne religije. Uz ovo se uvodi perspektivu svjetske književnosti kao suglasja djela estetski trajne vrijednosti: “koncerta naroda” (Marković), u kojem, kao “naš glas” sudjeluju domaća reprezentativna književna ostvarenja (kanon). Iz toga se razvija komparativistička perspektiva, i to ponajprije motivirana potrebom čuvanja razlike. Radi toga se traži pisanje originalnih i autentičnih djela koja odgovaraju povijesti i “čudi” naroda, a nisu nastala “po tuđem kalupu” i iz fraza o “krstu časnom i slobodi zlatnoj” (Šenoa). Uza sve navedeno, trajno se projicira romantičarskim imanentizmom i imaginacijom uvjetovana percepcija autora-stvaratelja kao središta književne komunikacije. Književno djelo se smatra utjelovljenjem njegovih ideja koje publici tumači kritičar-posrednik autorovih namjera. Pri tome je neizostavno iscrtavanje granice

određene sudom ukusa: njome se razdvaja trivijalno od estetskog; utemeljuje se pojam lijepog koje je i dobro i istinito, pa se autonomna književna vrijednost profilira prema svom utopijskom cilju upotpunjavanja ideje čovjeka (pojedince i kolektiva), a estetika, prema Kantu (1991: 238-242), u naknadnom učinku, proizvodi etiku, o čemu je bilo riječi ranije.

Historizacija evaluativnog diskursa tako otkriva mehanizme proizvodnje i održanja autorizacijskih instanci kojima su neki autori (poput primjerice spomenutog Eagletona) skloni pripisati veću moć instrumentalizacije područja nego što je možda imaju. Čak je i Bourdieu, kako sam navela, sklon naglasiti hegemonijski učinak moći koji podržava kritički aparat. Feministički kritičari i kritičarke, s druge strane, smatraju da je sustav proizvodnje i evaluacije književnosti zasnovan na mizoginim i patrijarhalnim pretpostavkama koje podjednako isključuju ženske autore, kao što reduciraju muškost na stereotipne varijante. Ovakve kritike, unatoč svojim ograničenjima, otvaraju perspektivu snažne hijerarhiziranosti i slabe vertikalne propusnosti društvenih struktura koje su tema završnog poglavlja. U njemu su razmotreni ne samo učinci spomenutih akademskih, institucionaliziranih oblika diskursa, već i procjepi koji se unutar njega stvaraju, a koji otvaraju prostor za subverziju i prevrednovanje. Posebna je pozornost pridana načinima percepcije i održanja ženskog autorstva koje na prijelazu stoljeća, u radovima Gjene Vojnović, Jagode Truhelke i Marije Jurić Zagorke pronalazi načine iskazivanja autentičnog iskustva.

Nakon toga, iz sasvim druge perspektive, kroz problematizaciju učinaka i naravi samog medija periodike, dolazimo do srodnih zaključaka o naravi dominantnih kulturnih i društvenih modela. Početne pretpostavke o posredujućoj ulozi periodike kao novog medija kroz koji i novi procesi, autonomizacije književnosti, stvaranja kanona i legitimiranja nadregionalnih (nacionalnih) identiteta nalaze primjeren način ostvarenja, na kraju su dopunjene spomenutom temom njezina posredovanja ključnog prijelaza iz usmenosti u pismenost. Time se, prema MacLuhannu, ranije

auditivno, sferično i multisenzorno iskustvo usmene zajednice prevodi u slikovito, linealno i dvodimenzionalno, što otvara mogućnost promjene paradigme u cjelini. Konačni zaključci ovog teoretičara medija ovdje su uzeti s odmakom: sâm medij, kako je sugerirano, ne bi trebalo shvaćati kao posve transparentan nositelj “poruke”, već kao ideološki složen kôd čije se značenje prepoznaje unutar raznolikih klasnih, spolnih, dobnih, obrazovnih i drugih zadanosti. Time se oslobađamo od poznatog tzv. “telegrafskog modela komunikacije”, kako ga naziva Barbara Herrnstein Smith (1988: 95) i njemu adekvatnog pojma istine kao podudaranja s neovisno postojećom stvarnošću, kao i od razumijevanja čitateljstva kao pasivnog i neizdiferenciranog tijela (Hall, *ibid*: 118). Čitanje, uopće, valja, kako su pokazali autori poput J. Fiskea ili J. Radway, sagledavati kao društvenu praksu kroz koju se, nikad dovoljno uhvatljivim kontekstima, “dekodira” i nanovo definira zamišljena poruka koju nosi medij, u ovom slučaju književni časopis. Stoga se proces stvaranja književnog kanona u svom historijskom, kulturnom i društvenom temelju vezuje uz književnu periodiku kao medij koji svoju legitimaciju gradi podjednako na književnom i na društvenom polju. Jedno i drugo, estetika i ideologija, pulsiraju kroz složeno tkivo nacionalnog i svjetskog kanona. Jednako kao što različiti oblici društvenih kriza potiču nastanak kanona ili kao što je njegov zamišljeni utopijski cilj upotpunjavanja ideje čovjeka zamisliv tek s oslobađanjem estetskog od svakog oblika instrumentalizacije, tako i njegovo vitalno tkivo nikada ne prestaje biti “živa i neukrotiva” ljepota riječi. Antinomija ukusa koji je, prema Kantu, istodobno subjektivan (čulni) i odredbeni (zakonit), otvara, prema Giorgiu Agambenu (2005: 39), aporetsku granicu između općeg (pravila) i pojedinačnog slučaja koji mu je podređen. U estetskom refleksivnom sudu, pojedinačno je dano, ali opće pravilo treba tek iznaći, pa se time njegova logička (racionalna) priroda iskazuje kao nešto što tek treba postići. No, tvdi Agamben, “iako je Kant posve uvjeren u aporetičnu narav problema i poteškoća do kojih dovodi konkretna odluka između

dvaju tipova suda (...) greška je u tome što se odnos između pojedinačnog slučaja i norme prikazuje kao čista logička operacija”. Nasuprot tome, prema Agambenu, riječ je o nečem mnogo dramatičnijem: ova aporija dokazuje revolucionarnu narav estetskog, onu koja proizvodi, naročito kroz modernu umjetnost, stalno izvanredno stanje. Primjena pravila tako ni na koji način nije sadržana unutar pravila samoga i ne može biti izvedena iz njega. Tako je “izvanredno stanje otvaranje prostora u kojem primjena i pravilo iskazuju međusobnu razdvojenost a čista sila ~~zakona~~ postaje (zapravo biva primijenjena odbijanjem primjene [*disapplicando*]) pravilo čija je primjena odložena. Na taj je način, nemoguća zadaća spajanja pravila i stvarnosti i uz to uspostave sfere normativnosti izvršena u obliku iznimke, tj. kroz pretpostavku njihove veze.” (ibid: 40). Izvanredno stanje estetskog tako označava međusobno zasjenjivanje logike i prakse u kojem čista sila bez *logosa* ostvaruje izraz bez ikakve stvarne reference, odnosno u kojem svaka uvedena norma razvlašćuje prethodno pri čemu zakon postaje plutajući označitelj. Zbog toga je estetsko, naročito u modernoj umjetnosti, prema Agambenu, u stalnom stanju potrage, dok se refleksivno suđenje, kako ga definira Kant, nikada ne može institucionalizirati, što rezultira konstantnim izmicanjem estetskog svakom obliku historizacije.

S druge strane, književni se kanon oblikuje u historijski uvjetovanim okolnostima kroz koje se na različite načine dohvaća i upreže estetsko. Iznalaženje mjerila i postavljanje granica nužnih za njegov nastanak i opstanak proizvodi i niz isključivanja, niveliranja i potiranja razlika za čiju je provedbu zadužen niz institucionalno ovjerenih instanci. Potencijalnoj jednosmjernosti njihova učinka, kako je pokazano u prethodnim poglavljima, izmiču ne samo estetski cjelovita djela već i neukalupljivi načini njihova čitanja i preispisivanja u stalno novim, živim kontekstima. Bivajući istodobno konstitutivni uvjet oblikovanja kanona, oni ga, ostajući s onu stranu diskurzivnog discipliniranja, iznova stavljaju u pitanje.